

ЛИСТИ ДО ВЧИТЕЛЯ (З ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАЛЕРІЯ СТЕПАНКОВА)

Епістолярна спадщина вчених-істориків упродовж тривалого часу є одним із важливих видів історіографічних джерел, що використовуються дослідниками історії історичної науки. Як за специфікою створення, загальною спрямованістю, так і за змістом листи дозволяють з'ясувати наукові інтереси вчених, еволюцію їх поглядів у дослідженні і трактуванні конкретної наукової проблеми. Пропоновані читачеві листи Валерія Степановича Степанкова адресовані його інститутському вчителю – відомому українському вченому-історіографу, завідувачу кафедри загальної історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, докторові історичних наук, професорові Леоніду Антоновичу Коваленку (12.03.1907 – 22.06.1985). Серед його колишніх учнів – чимало відомих українських вчених: академік НАН України В.А. Смолій, доктори історичних наук В.С. Степанков, Л.В. Баженов, В.В. Марчук, доктор філософських наук І.М. Козлова, ректор Рівненського державного гуманітарного університету, професор Р.М. Постоловський, ректор Кам'янець-Подільського державного університету, професор О.М. Завальнюк, кандидати історичних наук Г.В. Бондаренко, А.О. Гуменюк, В.С. Лозовий, М.В. Петров, І.В. Рибак, С.В. Трубочанінов, А.Г. Філінюк, О.М. Федьков, Ю.А. Хоптяр та десятки інших.

Пропонованні увазі читача листи В.С. Степанкова відносяться до 1970-х років, коли після закінчення навчання в педагогічному інституті й річного вчителювання у Сергіївській школі (Путивльський район Чернівецької області) він проходив службу в лавах радянської армії, а згодом розпочав викладацьку діяльність на кафедрі загальної історії рідного йому навчального закладу. Вони містять переконливі свідчення про формування й розвиток наукових зацікавленостей молодого історика проблематикою національної історії середини-другої половини XVII ст., а також демонструють його відданість і любов до Батьківщини, українського народу та його минулого. „Дуже люблю Україну і її важке історичне минуле. Адже визвольна війна, це, можна сказати, одна з найбільш яскравих її сторінок, – писав у серпні 1971 р. із м. Раквере (Естонія) рядовий роти забезпечення полку ракетних військ стратегічного призначення Валерій Степанков своєму вчителю. – В теоретичному плані досить цікавим є питання визрівання суб'єктивного фактору національно-визвольної війни 1648-1654 рр. Без нього повстання не може охопи-

ти весь народ і перетворитися в подію в масштабах всієї країни". Водночас матеріали епістолярію В.С. Степанкова розкривають його взаємини з О. Апанович, Д. Пойдой, а також є свідченням чисельних перепон і труднощів, що чинились радянським тоталітарним режимом науковцям, які займались дослідженням проблем ранньомодерної історії українського народу.

Усі вміщені листи сьогодні зберігаються у особистому фонді професора Л.А. Коваленка в Кам'янець-Подільському міському державному архіві (фонд Р.6371). Вони подані в авторській редакції і друкуються зі згоди їх автора уперше.

1. Лист від 6 серпня 1971 р.

Добрий день, Леонід Антонович!

Ото перепавав вільний час (дуже рідке явище в сучасному моєму житті), і я вирішив написати Вам листа, поділитись деякими думками.

Спочатку кілька слів про службу. Насамперед виявилось, що не все так воно є, як мені здавалось. Щоб зрозуміти її, книг, розповідей і т.д. дуже мало, потрібно самому все відчувати, пережити і осмислити. Існує дивне протиріччя, яке вже не раз мені доводилось зустрічати, – це діалектична єдність простого і складного. Все здається простіше ніж уявлялось, і, одночасно, набагато складніше.

Динамічний стереотип перебудувався. До своєрідності цього способу життя звик. Дні полинули набагато швидше, ніж спочатку. Було б ще краще, якби довелось служити з однолітками, а так якось відчуваєш себе все-таки самотнім. Коли випадають вільні хвилини, вчу німецьку мову (лексичний мінімум) і намагаюсь осмислити фактичний матеріал своєї наукової роботи. Ця тема мені чомусь дуже подобається. Можливо тому, що дуже люблю Україну і її важке історичне минуле. Адже визвольна війна, це, можна сказати, одна з найбільш яскравих її сторін. В теоретичному плані досить цікавим є питання визрівання суб'єктивного фактору нац.-визв. війни 1648-1654 рр. Без нього ніколи повстання не може охопити весь народ і перетворитися в подію в масштабах всієї країни.

Крім того, багато думаю над таким питанням: чому селяни під час визвольної війни не захоплювали у феодалів землю? Документів, які б свідчили про це немає. В.І.Легкий в своїй праці висуває думку, що, мовляв, селяни захоплювали землю, але так як феодали настільки вважали свою власність на землю непохитною, що навіть про це і повідомляли в судових документах, і тому подібні акти відсутні. Я не знаю, чому, але мені здається це не

дуже вірним. Щось інтуїтивне говорить мені, що десь в цій гіпотезі щось не відповідає дійсності.

Мені здається, що в той час величезне значення мала присутність у селян знарядь праці для ведення господарства. Не маючи волів і інших с/г знарядь для обробітку землі, необхідних запасів насіння, вони просто не вважали для себе великою цінністю землю. Адаже лише при капіталізмі земля стає ходовим товаром. Для чого була потрібна йому земля, коли не було чим її обробляти і не було що сіяти. Набагато легше було захопити урожай і худобу у феодала. Крім того, можливо, зіграла певну роль боязнь ще перед силою феодалів (суб'єктивний фактор) та надзвичайно складні умови визвольної війни. Якщо брати чисельність української армії, яка інколи доходила до 150 тис. чол., то це теж говорить про те, що основна продуктивна сила – чоловіки були відірвані від свого господарства і лише спорадично могли ним займатися. Леонід Антонович, як Ви дивитесь на подібну думку? Чи є в ній щось розумне? І ще одне. Частина документів свідчить, що польський король підтримував міську українську верхівку, яка навіть приймала участь у визвольній боротьбі. Чому і з якою метою? Наприклад, Федір Липка, райця Луцька, в 1648 р. очолював рух міщан проти польської шляхти, награване майно привласнив собі, і пізніше люблінський трибунал засудив його до смерті, але король відмінив вирок і навіть сприяв йому. Можливо, частина польської шляхти, виразником інтересів яких виступав і король, хотіла ослабити народно-визвольний рух, відколовши від нього дрібних феодалів і міську верхівку?

Так як визвольна війна була також класовою боротьбою селян проти феодалів (польських і українських), то не слід, на мою думку, змазувати, згладжувати протиріччя між козацькою старшиною на чолі з Б.Хмельницьким і істинно антифеодальним рухом широких народних мас на чолі з М.Кривоносом, його сином Кривоносенком, Степкою, Д.Нечаєм. І.Богун, здається мені, спочатку стояв на поміркованих позиціях і лише пізніше, можливо, став більше схилитися на сторону антифеодальних сил. (Це питання потребує ще вивчення). Яка, Леонід Антонович, Ваша думка з приводу цього питання?

Здати кандидатський мінімум по німецькій тут не має одного шансу з тисячі. На це є цілий ряд різноманітних обставин, про деякі з них і не напишеш. Проте готуватись я буду і готуюсь. Думаю, що восени 1972 р. я повинен розрахуватися з цим екзаменом щоб то не стало. Я вже придбав другу книгу і, лежачи ще в лікарні, встиг перекласти 150 стор. При демобілізації візьмусь за неї і підготуюсь.

Леонід Антонович, як Ваші справи, як здоров'я? Як справи в інституті? Чи є зміни у викладацькому складі? Чи захистився Довгань М.Ф.? Передавайте при можливості привіт усім викладачам нашого факультету.

Ну ось і все. Всього Вам найкращого!

З повагою до Вас,

Валерій.

2. Лист від 14 лютого 1973 р.

Добрий день, Леонід Антонович.

Трохи обжився і вирішив написати.

З істориків на факультеті підвищення кваліфікації лише я один. Ще повинно бути двоє місцевих, але я їх на бачив. Тому займаюсь за індивідуальним планом. Кваліфікацію проходжу на кафедрі загальної історії у Ратиша М.О. Ходжу на лекції і практичні... До речі, читає курс на вечірньому відділі, томущо новітня істор[ія] кр[аїн] Азії і Африки на денному уже вчитана. На денному лише нова історія, куди теж ходжу.

Вільний час проводжу в Академічній б-ці ім. Стефаника. Опрацьовую літературу. Ви, Леонід Антонович, говорили вірно, що тут можуть бути цікаві речі. Є чимало невеличких брошур галицьких видань 1914–30-х р., в яких оригінально ставився цілий ряд питань. Лише по моїй темі книг і брошур (малося на увазі визвольну війну, джерельну літературу, проблеми цього періоду) біля 300. Це не враховуючи післявоєнну польську історичну літературу. Так що роботи маю. Спочатку закінчу тут, тоді піду в бібліотеку університетську і архів. Одночасно вчу історію України. Домовився в принципі про здачу екзамену. Проти вони не мають, але як складуться справи в майбутньому, судити важко. Подивимось.

Леонід Антонович, якщо хто може заміняє мене в проведенні факультативу, то свій план я залишив там в себе. Якщо потрібний, то нехай беруть.

Враження від міста так собі. Я чекав більшого. Страшенна напруженість вулиць. Ну все.

Зичу вам всього кращого.

З повагою, В.

Моя адреса:

290045. Львів, 45

Проспект Ленінського комсомолу, 22,

гуртожиток № 4, кімн. 54.

Степанков В.С.

3. Лист від 20 лютого 1973 р.

Добрий день, Леонід Антонович!

Сьогодні отримав Вашого листа і відразу відписую.

Дуже добре, що Апанович влаштувалася на роботу. Це мене радує, ця новина хороша.

А екзамен і залік я приїду приймати, напишіть лише, в який час. Тут відпущусь на кілька днів. Повинні ж вони увійти в становище.

Дійсно, Леонід Антонович, я поки що задоволений. Опрацьовую неопану літературу. Оце в березні в нас в інституті візьму дозвіл на право працювати в рукописному кабінеті. Там є матеріал до дисертації. Я бачив бібліографію. Хороші речі, але туди поки що не дозволяють іти.

Десь незабаром переключусь в б-ку „Рідкісна книга”. Там, як я дізнався, є дуже багато цікавого. Подивлюсь.

А історію України я готую. Просто не хочеться йти з слабкими знаннями. Свій період я знаю добре, але історіографію радянського періоду порівняно слабо. Десь в квітні можу здавати, а то відразу ж приступати до здачі якось не теє (та і мені так дали зрозуміти, щоб я не спішив). Тут зима, другу добу сипле сніг, правда, мокрий, але посипало чимало. Ну ось і все. Всього найкращого.

З повагою,

Валерій.

4. Лист від 16 березня 1973 р.

Добрий день, Леонід Антонович.

Отримав Ваше повідомлення. Звичайно, прибуду. Я вже тут домовився на ФПК про все, залишилась лише формальна справа – написати заяву.

Справи в мене ідуть гаразд. В ці дні опрацьовую Записки НТШ і Kwartalnik. Останній приходиться перекладати всліпу. Ніякого покажчика немає. Тому переглядаю все підряд з часу його заснування. Дещо трапляється. Монографічний і не монографічний матеріал Академічної бібліотеки і університетської вже опрацював. Залишається ще бібліотека рідкісної книги (там небагато роботи) і інституту суспільних наук. Тут хороша література є. Тоді візьмусь за відділ рукописів і архіви, У понеділок і вівторок дам уже лекції. А в першій половині квітня піду на штурм історії УРСР (буду складати ек-

замен). Чомусь не дуже впевнений в успіху, хоча дореволюційну історіографію трохи знаю, але думаю, що все буде добре.

Вже з того, що я встиг зробити, можна сказати, що ця поїздка дала мені для дисертації дуже багато. Ну ось коротенько і все.

До зустрічі.

З повагою, Валерій.

5. Лист від 27 травня 1973 р.

Добрий день, Леонід Антонович.

Оце сьогодні накінець розрахувався з кандидатським екзаменом. Півтора тижня ходив щодня взнавати, коли він буде. Хворів один з керівників комісії, завкафедрою історії СРСР. А сьогодні нарешті все владналося. Вдалося скласти на „відмінно”, чого і сам не сподівався. Все-таки на підготовку до нього мав мало часу і не вів його практично у вузі. Спасибі Вам, що Ви надумили мене складати його в Львові, коли я сюди їхав. Просто не віриться, що ж всі екзамени складено.

З навчанням в університеті теж закінчив. Склав усі заліки. Тепер юридично проходжу практику.

Всі сили кину на збір матеріалу до дисертації. В даний час опрацьовую „Київську старовину”. Дещо є цікавий фактичний матеріал.

Як справи у нас на факультеті, на кафедрі? Що нового? Коли буде наукова конференція?

З повагою до Вас, Валерій.

P.S. Чи отримали мого попереднього листа?

6. Лист від 28 вересня 1979 р.

Добрий день, шановний Леонід Антонович!

Сьогодні отримав від Вас листівку. Справи в мене без змін. Щодо екзамену, то нічого не в'яснено, так як відсутня програма і ніхто не знає чи вона буде. А без неї приймати тут чомусь не хочуть. Тому я попросив Володимира Прокоповича довідатись про можливість складення екзамену в Чернівцях. Якщо в Дніпропетровську відмовлять, а в Чернівцях буде можливість, тоді я постараюсь скласти там. Та тут знову не все ясно. Здається, екзамен по спеціальності слід складати лише там, де має відбуватись захист, про що мені мимохідь (як я зрозумів) сказав Пойда Д.П. Як бачите, в мене все складається з якимись труднощами.

Обговорення дисертації відбудеться в першій половині жовтня. Позавчора був на засіданні кафедри, де „рознесли” дисертацію (перше обговорення) свого аспіранта. В буквальному смислі „змішали з землею”. Про наслідки відразу повідомлю.

Всього Вам самого кращого.

З повагою, Валерій.

7. Лист від 27 жовтня 1979 р.

Добрий день, шановний Леонід Антонович!

Коротко про свої справи. Вчора було обговорення дисертації на кафедрі. В цілому робота оцінена досить позитивно і рекомендована до захисту. Прийдеться лише внести деякі уточнення.

Прояснилось і з екзаменом. Прийшла нова програма. Вона передбачає складання не історії СРСР, а історіографії і джерелознавства з історії СРСР (від Київської Русі до наших днів). Так що даремно майже 2 місяці вчив історію СРСР. Тепер починаю вчити історіографію. Крім того ще треба написати реферат, тему якого Пойда дасть з понеділка. Попробую скласти.

Всього Вам самого найкращого.

З повагою, Валерій.